

บทที่ 8

อภิปรายผลการศึกษา

การศึกษาวิจัยเรื่อง การสะท้อนตนเอง เทคนิควิจัยในกระบวนการสัมภาษณ์กลุ่ม ศึกษาเฉพาะกรณี โครงการส่งเสริมและพัฒนาสังคมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง บ้านกาช่อง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ การศึกษา การติดตามผลโครงการส่งเสริมและพัฒนาสังคมตามแนวคิด เศรษฐกิจพอเพียง บ้านกาช่อง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ มิติของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงชุมชน กาช่อง พบว่า ชุมชนบ้านกาช่อง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ ดั้งเดิมมีพื้นฐานการประกอบอาชีพ เกษตรกรรม คือ การทำนาข้าว โดยชาวบ้านมีการเพาะปลูกข้าวปีละ 2 ครั้ง และมีการปลูกผักสวน ครัวควบคู่ไปกับการทำนาข้าวแต่ใช้พื้นที่การเพาะปลูกผักสวนครัวน้อย คิดเป็นอัตราส่วนคือ 1 ไร่ ปลูกข้าว 3 งาน และปลูกผักสวนครัว 1 งานเท่านั้น การปลูกพืชผักสวนครัวจึงเป็นเพียงอาชีพเสริม ของคนในชุมชน การทำนาข้าวสิ่งสำคัญที่สุดคือ น้ำ ที่ใช้หล่อเลี้ยงต้นข้าวให้เจริญงอกงาม เนื่องจากการจัดสรรน้ำของระบบชลประทาน มีปัญหาไม่สามารถจัดแบ่งน้ำเข้าในพื้นที่นาข้าว ของชาวบ้านกาช่องได้อย่างเพียงพอ ประกอบกับสภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เป็นปัจจัยหนึ่งทำให้ฝนตกไม่ตรงตามฤดูกาล ทำให้การทำนาข้าวประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำ ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในการประกอบอาชีพทำนาข้าวมาโดยตลอด สิ่งสำคัญคือ การใช้ปริมาณน้ำ ในการรดพืชผักปริมาณไม่มากเทียบกับการทำนาข้าวที่ต้องใช้ปริมาณน้ำปริมาณมากและผลผลิต ข้าวที่ได้ส่วนใหญ่หลังจากการเก็บเกี่ยวไม่เพียงพอที่จะนำไปจำหน่าย ใช้เพื่อบริโภคสำหรับ ในครอบครัวเท่านั้น การปลูกพืชผักสวนครัวสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้เร็วกว่าการปลูกข้าวที่ต้อง ใช้เวลามากกว่า ที่สำคัญการปลูกผักสวนครัวสามารถที่จะเจริญเติบโตได้ดีและสามารถปลูก หมุนเวียนได้ตลอดปี

การปลูกผักสวนครัวในชุมชนกาช่อง จึงได้เข้ามาทดแทน การทำนาข้าวที่ได้ลดลง ไป ระยะเวลาผ่านไปชาวบ้านกาช่องจึงได้ปรับใช้พื้นที่นาที่เคยใช้ประกอบอาชีพปรับเปลี่ยนมาเป็น แปลงปลูกพืชผักสวนครัว ซึ่งมีพื้นที่อยู่เป็นจำนวนมากในชุมชนบ้านกาช่อง สัดส่วนพื้นที่ แปลงปลูกผักสวนครัว จึงมีจำนวนมากกว่าแปลงทำนาข้าว เป็นการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตการผลิต ของการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ที่ขึ้นอยู่กับปัจจัยสถานะแวดล้อมธรรมชาติ ซึ่งเป็นองค์ความรู้ หนึ่งในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, ลูติพร ศิริพันธ์ พันธเสน, และ สุวัจจรา เปี่ยมญาติ, 2550) การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากการทำนาข้าว มาสู่การปลูกพืชผักสวนครัว ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพของชุมชนกาช่อง เป็นภาพที่สะท้อนให้ผู้

ศึกษา เห็นถึงการต่อสู้ของชาวบ้านกาซ็อง ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสภาพสิ่งแวดล้อม ที่มีอาจจะควบคุมได้ กลายเป็น “จุดเปลี่ยน” ของการเกิดอาชีพใหม่ คือ การปลูกพืชผักสวนครัว เพื่อจำหน่าย เป็นจำนวนมากในชุมชน เป็นการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตที่ขึ้นอยู่กับกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยสภาวะแวดล้อมธรรมชาติ ซึ่งเป็นองค์ความรู้หนึ่งตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง

ปัจจุบันชุมชนกาซ็อง ได้มีการประกอบอาชีพหลัก คือปลูกพืชผักสวนครัวเพื่อจำหน่ายและปลูกไว้บริโภคในครัวเรือน ซึ่งสัดส่วนการปลูกเป็นอาชีพมีมากกว่าการปลูกไว้บริโภคเองในครัวเรือน โดยการปลูกพืชผักสวนครัวไว้บริโภคในครัวเรือน จะมีการปลูกอยู่ก่อนแล้วแต่ดั้งเดิมเพื่อบริโภคในครัวเรือน มีการปลูกผักสวนครัวหลากหลายชนิด เช่น พริก ข่า ตะไคร้ เป็นต้น และถ้าพืชผักสวนครัวที่ปลูกไว้ในครัวเรือนมีผลผลิตมากเพียงพอต่อการบริโภคภายในครัวเรือน ชาวบ้านกาซ็องจะนำผลผลิตส่วนเกินนำไปจำหน่ายในตลาดของชุมชน จะช่วยสร้างรายได้เสริมให้กับครอบครัว “ความพอเพียงในระดับบุคคลและครอบครัวโดยเฉพาะเกษตรกร เป็นเศรษฐกิจพอเพียงแบบพื้นฐานของครอบครัว การขายในส่วนที่เหลือเพื่อที่จะมีรายได้ ที่จะใช้เป็นค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ที่ไม่สามารถผลิตเองได้ ทั้งหมดนี้เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันในตัวให้เกิดขึ้นในระดับครอบครัว” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550, น. 17-21)

การปลูกพืชผักสวนครัวไว้บริโภคในครัวเรือน ถ้าเหลือแบ่งขาย ถือว่าเป็นการลดรายจ่ายเพิ่มรายได้เป็นวิถีชีวิตที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความพอเพียง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, ลลิตีพร ศิริพันธ์ พันธเสน, และ สุวัจนรา เปี่ยมญาติ, 2550) นอกจากนี้ ชาวบ้านชุมชนบ้านกาซ็อง ได้เห็นความสำคัญของการใช้พื้นที่ว่างในบ้านปลูกพืชผักสวนครัวไว้รับประทานในครัวเรือน เนื่องจากเป็นการช่วยประหยัดรายจ่ายในการบริโภค เมื่อใดสมาชิกในครอบครัวอยากรับประทานผักสด ก็สามารถตัดพืชผักสวนครัวที่ปลูกไว้ที่บ้านได้ทันที โดยที่ไม่ต้องเดินทางไปซื้อผักสวนครัวในตลาด ที่สำคัญการปลูกพืชผักสวนครัวไว้บริโภคเองในครัวเรือน ช่วยให้ได้ผักสวนครัว ที่ปลอดสารเคมี ต่างจากผักที่ขายตามท้องตลาดที่ส่วนใหญ่ใส่สารเคมี ที่เป็นอันตรายต่อตนเองเมื่อรับประทานเข้าไป สอดคล้องกับ ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล อดีตเลขาธิการสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.) ผู้สนองงานรับใช้พระเจ้าอยู่หัวมานาน ได้ให้ความหมายของ “เศรษฐกิจพอเพียง” ไว้ดังนี้ “เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเอง (Relative Self-Sufficiency) อยู่ได้โดยไม่ต้องเดือดร้อน โดยต้องสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อนคือตั้งตัวให้มีความพอกินพอใช้ การปลูกพืชผักสวนครัวของชุมชนกาซ็องที่ยึดเป็นอาชีพหลักนั้น เดิมทีพืชผักสวนครัวที่ชาวบ้านปลูก ได้มีการใส่ปุ๋ยเคมีเพื่อเร่งการเจริญเติบโต

และพันธุ์สารฆ่าแมลง เพื่อขับไล่แมลงมากัดกินต้นพืช ช่วยให้พืชผักสวนครัวมีใบที่สวยงาม ไม่มีร่องรอยการกัดกินของแมลง ทำให้จำหน่ายได้ราคาสูง แต่สิ่งที่ชาวบ้านต้องแลกมาคือ ต้นทุนของปุ๋ย สารเคมีที่ใช้พ่นไล่แมลงผักสวนครัว มีต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ทำให้ชาวบ้านบางรายที่ทำอาชีพปลูกผักสวนครัว มีปัญหาขาดทุน เพราะราคาปุ๋ย ยาฆ่าแมลง มีราคาสูงเพิ่มขึ้น และพื้นที่ทำการเกษตรบางส่วนในชุมชนกาช่องประสบปัญหาหน้าดินเสื่อมสภาพ ทำให้การเพาะปลูกพืชได้ผลผลิตลดน้อยลง

หลังจากที่มีโครงการส่งเสริมและพัฒนาสังคมตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง นำร่องมาสู่ชุมชนบ้านกาช่อง ชาวบ้านกาช่องที่ได้เข้าร่วมโครงการฯ ได้เข้าร่วมการประชุมอบรมจากวิทยากรภายนอกชุมชน การศึกษาดูงานต่างจังหวัดและการนำความรู้ที่ได้จากการศึกษาดูงาน มาปฏิบัติจริงในชุมชนบ้านกาช่อง ซึ่งพบว่า ชาวบ้านได้เริ่มสนใจกลับมาให้ความสำคัญกับการนำเอาวัตถุดิบธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน นำกลับมาใช้ประโยชน์ทำเป็นปุ๋ยหมักชีวภาพ เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ทดแทนการใช้สารเคมี เช่น การเอาเศษเปลือกผัก ผลไม้ มาหมักเป็นปุ๋ยชีวภาพ หรือการนำมูลสัตว์แห้ง เช่น มูลวัว มูลควาย ที่มีอยู่ในชุมชนมาเสริมเพื่อใส่ต้นพืชเป็นสารอาหารให้แก่ต้นพืชที่ปลูก ซึ่งช่วยปรับหน้าดินที่เคยประสบปัญหาหน้าดินเสื่อมสภาพ กลับมา มีความอุดมสมบูรณ์สามารถเพาะปลูกพืชได้เจริญเติบโต ปลอดภัยสารเคมี ให้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้น สิ่งสำคัญที่สุด คือ ทำให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนวิธีคิดใหม่ ที่เริ่มหันกลับมามองเรื่องใกล้ตัวสุขภาพคนรอบตัวและสิ่งแวดล้อม ตระหนักเห็นถึงอันตรายที่เกิดจากการใช้สารเคมี เป็นการลดความเสี่ยงในการดำเนินชีวิต

ปัจจุบันชาวบ้านกาช่องได้มีการใช้ปุ๋ยแบบผสมผสานควบคู่กัน คือ ลดการใช้สารเคมีลงแล้วใช้ปุ๋ยชีวภาพเพิ่มมากขึ้น การใช้ปุ๋ยชีวภาพจึงเป็นทางเลือก หนึ่งให้กับชาวบ้านในการทำการเกษตรกรรมหรือการนำไปใช้ใส่พืชผักสวนครัวที่ปลูกไว้ในครัวเรือน โดยชาวบ้านใช้หลักเหตุผลตามความเหมาะสมในการเลือกใช้ เช่น ช่วงเวลาไหนปุ๋ยเคมีมีราคาสูงก็จะใช้ปุ๋ยชีวภาพมาทดแทน เพื่อลดต้นทุนการผลิต ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมการรู้จักใช้และจัดการอย่างฉลาดรอบคอบ เลือกใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างคุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุดฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืน

การประกอบอาชีพเกษตรกรรมของชุมชนกาช่อง ที่ต้องพึ่งพิงกับปัจจัยทางด้านสิ่งแวดล้อม น้ำ อุณหภูมิที่เหมาะสม และการควบคุมศัตรูพืชที่มาทำลายต้นพืชที่ปลูกไว้ พืชที่ปลูกจึงเจริญงอกงามได้อย่างเต็มที่ปัญหาสามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาทั้งกับพืชที่ปลูกเกษตรกรต้องหมั่นคอยดูแลพืชที่ตนเองปลูกไว้ ตั้งแต่เป็นเมล็ดพันธุ์จนกลายเป็นผลผลิต สามารถเก็บจำหน่ายได้ แต่ก่อนถึงระยะเวลาในการเก็บเกี่ยวผลผลิตได้นั้นต้องเผชิญกับปัญหามากมายที่

เกษตรกรต้องหาวิธีการแก้ไข ต้องใช้กำลังกายสติปัญญา ความคิด ผลกระทบที่ตามมา คือ การประสบกับปัญหาการปวดล้าของร่างกาย ความเชื่อที่คิดว่าการดื่มเหล้าช่วยลดอาการปวดล้าของร่างกายได้เป็นความเชื่อที่ปลูกฝังกันมากับชาวบ้านกาซ็องที่ประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรม

การเข้ามาเรียนรู้เรื่องแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ในโครงการส่งเสริมและพัฒนาสังคม ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้ชาวบ้านบางคนได้ตระหนักถึงปัญหาอบายมุขต่าง ๆ โดยเฉพาะการลดการดื่มเหล้าลงแล้วหันกลับมาห่วงใยสุขภาพของตนเองมากขึ้น จากเดิมเมื่อทำงานมามีอาการเหนื่อยล้าจะดื่มเหล้าเป็นยาแก้ปวดเมื่อยล้า แต่เมื่อได้เรียนรู้เรื่องแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง จากการเข้าร่วมโครงการฯ ทำให้ลดการดื่มเหล้าลดลง นอกจากนี้ชาวบ้านยังตระหนักเห็นถึงการรู้จักประหยัด คิดว่าการดื่มเหล้าเป็นสิ่งที่ฟุ่มเฟือย เป็นอบายมุขอย่างหนึ่งที่ไม่เกิดประโยชน์กับตนเอง การเรียนรู้ในการลดอบายมุขลง เป็นสิ่งที่มีคุณค่าส่งผลโดยตรงคือ การมีสุขภาพร่างกายที่ดี และสิ่งที่ได้มาทางอ้อมคือการลดรายจ่ายสินค้าที่ฟุ่มเฟือยไม่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต การลดการดื่มเหล้าถือว่าเป็นประเด็นสนใจ สิ่งสำคัญอยู่ที่การที่ตนเองได้ตระหนักรู้ คิดทบทวนไตร่ตรอง ตระหนักถึงโทษของสุราที่เป็นของมอมเมา เป็นการ “ตระหนักถึงความพอดีในการบริโภค” กล่าวคือ การใช้สติปัญญาความมีเหตุและผล ในการเลือกบริโภคสินค้า ที่ไม่ตามกระแสค่านิยมของลัทธิทุนนิยม เป็นจุดเริ่มต้นของการตั้งมั่นกับการดำรงชีวิต ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความพอดี มีสติในการดำรงชีวิต ที่เป็นส่วนหนึ่งของหลักเศรษฐกิจพอเพียง

การนำเอาวัสดุเหลือใช้ นำกลับมาใช้ใหม่ เป็นผลผลิตทางความคิด ที่เกิดจากการเรียนรู้จากการไปศึกษาดูงานในโครงการฯ ทำให้ชาวบ้านในชุมชนบ้านกาซ็องได้กลับมาคิดให้ความสำคัญกับสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์เพื่อนำมาปรับประยุกต์ใช้ใหม่ให้เกิดประโยชน์กับตนเอง ครอบครัวหรือสำหรับประกอบอาชีพ ชาวบ้านกาซ็องเริ่มต้นมองสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวเองในระดับครอบครัว หรือทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนนำกลับมาใช้ใหม่ เช่น การนำเอาขวดน้ำที่ใช้แล้ว มาตัดทำเป็นกระถางปลูกผัก หรือการเอากล่องกระดาษที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ นำมาทำเป็นที่กั้นแปลงผัก เพื่อป้องกันสัตว์เข้ามาทำลายพืชผักที่ปลูกไว้ หรือการนำเปลือกไข่ไก่มาใส่ไม้ปักไว้บริเวณแปลงผักสวนครัว เพื่อไล่แมลงถือว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีประโยชน์ที่ชาวบ้านได้เรียนรู้จากโครงการฯ การรู้จักการเอาเศษพืช เศษเปลือกผักผลไม้ กลับมาใช้ใหม่ด้วยวิธีการหมักเป็นปุ๋ยชีวภาพ ช่วยลดรายจ่ายได้บางส่วนจากการซื้อปุ๋ยเคมี ที่เอาไปใช้ประโยชน์ในครอบครัวหรือนำไปใช้ในการประกอบอาชีพได้ สอดคล้องกับ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, วิฑิตพร ศิริพันธ์ พันธ์เสน, และ สุวัจฉรา เปี่ยมญาติ, 2550) การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุด และมี

คุณค่า ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความพอเพียง ความยั่งยืนในการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้เรื่องแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

นอกจากนี้ ความรู้ที่ชาวบ้านกาซ็องได้เรียนรู้เพิ่มขึ้นจากการเข้าร่วมโครงการฯ คือ การแปรรูปและถนอมอาหาร โดยพื้นฐานแล้ว ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความรู้เรื่องวิธีการถนอมอาหาร ภายในครอบครัวเพื่อใช้บริโภค ผลผลิตที่ได้มาจากการพืชผลที่ชาวบ้านปลูกไว้ในครัวเรือน ถ้าผลผลิตมีน้อยจะเก็บไว้บริโภคในครัวเรือน บางช่วงที่มีผลผลิตมีจำนวนมากก็จะนำมาแปรรูปเก็บรักษาไว้ให้นานขึ้น สิ่งหนึ่งที่ชาวบ้านกาซ็องได้สะท้อนคิดออกมาคือ ชาวบ้านไม่ได้คาดหวังกำไร กับผลผลิตที่ได้แปรรูป โดยจะเน้นบริโภคในครัวเรือนก่อนเป็นลำดับแรก หรือแบ่งปันให้กับเพื่อนบ้านเรือนเคียง ถ้าเหลือมากก็จำหน่ายแสดงถึงความเอื้ออาทร การแบ่งปัน การช่วยเหลือกันในชุมชน สะท้อนให้เห็นถึงการพึ่งพาตนเองได้ เลี้ยงตนเอง เลี้ยงครอบครัวได้ ในระดับครอบครัว และชุมชนมีความมั่นคงทางอาหาร และความมั่นคงทางจิตสังคม (Psycho Social Security) สอดคล้องกับกรมส่งเสริมการเกษตร (2543, น. 4) ที่กล่าวถึงการดำเนินชีวิตอย่างพอประมาณ มีความพอดีและความพอประมาณในการดำรงชีวิตที่สามารถพึ่งพาตนเองในระดับตนเอง ครัวเรือน และชุมชน

การถนอมอาหาร เป็นความรู้พื้นฐานอย่างหนึ่งในการดำรงชีวิต ในการเก็บรักษาอาหารไว้บริโภค ช่วยลดรายจ่ายของชาวบ้านกาซ็อง แต่สิ่งสำคัญอยู่ที่การรู้จักนำความรู้ที่ได้จากการศึกษาดูงาน การเข้าร่วมฝึกอบรมในโครงการฯ มาปรับประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตของตนเอง และการรู้จักแบ่งปันให้กับคนรอบข้างการแปรรูปถนอมอาหารไม่ใช้กรรมวิธีที่ทำได้ง่าย ๆ เนื่องจากผลผลิตทางการเกษตรจะออกมาในช่วงฤดูกาลที่ต่างช่วงเวลา สิ่งสำคัญประการหนึ่งคือ การเข้าใจสภาพแวดล้อม ธรรมชาติ การรู้จักการสังเกต ซึ่งเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านจะนำผลผลิตมาแปรรูป เพื่อเก็บไว้รับประทานในครัวเรือนหรือจำหน่ายถ้ามีปริมาณมาก นอกจากนี้ทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ริเริ่มรวมกลุ่มอาชีพ เช่น การนำผลผลิตที่มีอยู่ในชุมชนนำมาเป็นอาหารขนม เช่น ก๋วยเตี๋ยว มั่นฉาบ โดยจะมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อในชุมชน เพื่อนำไปส่งขายทั้งในจังหวัดและต่างจังหวัด เมื่อทางกลุ่มสามารถจำหน่ายผลผลิตที่แปรรูปได้ กลุ่มก็จะมีกำไรแล้วจะนำไปเก็บเงินไปออมเพื่อนำไปใช้จ่ายในการซื้อวัตถุดิบที่จำเป็นมาหมุนเวียนทำต่อ กำไรจากการขายสินค้าบางส่วนก็จะนำไปใช้จ่ายในการทำกิจกรรมภายในกลุ่ม และปันผลกำไรให้กับสมาชิกกลุ่ม สอดคล้อง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550, น. 17-21) ความพอเพียงในระดับชุมชนและระดับองค์กร เป็นเศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า ซึ่งครอบคลุมทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 2 เป็นเรื่องของการสนับสนุนให้เกษตรกรรวมพลังกันในรูปกลุ่มหรือสหกรณ์ หรือการที่ธุรกิจต่าง ๆ

การออมทรัพย์เป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยส่งเสริมให้ชาวบ้านรู้จักการออมเงิน รู้คุณค่าของการใช้จ่ายเงินและการวางแผนการใช้จ่ายเงินเพื่ออนาคต การออมทรัพย์ของชาวบ้านกาซ็องนั้นมีอยู่หลายรูปแบบ เช่น การออมทรัพย์ภายในชุมชน คือ การออมทรัพย์วันละบาท เริ่มต้นในโครงการส่งเสริมและพัฒนาสังคมตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และการออมทรัพย์ภายในกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ภายในชุมชน ซึ่งมีอยู่หลายกลุ่มในชุมชน เช่น กลุ่มเลี้ยงกบ กลุ่มเกษตรผักปลอดสารพิษ เป็นต้น และการออมทรัพย์ภายนอกชุมชน คือการออมทรัพย์กับธนาคารของรัฐและเอกชนที่ตั้งอยู่ภายนอกชุมชน การออมทรัพย์ของชาวบ้านกาซ็องทั้งการออมทรัพย์วันละบาทและการออมทรัพย์ภายในกลุ่มอาชีพในชุมชนกาซ็อง ส่วนหนึ่งถือว่าเป็นสวัสดิการภายในชุมชนที่เป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เข้ามีส่วนร่วมทุกระดับตั้งแต่เยาวชนไปจนถึงผู้สูงอายุ ด้วยความสมัครใจ การออมเงินของชาวบ้านกาซ็อง สะท้อนให้ถึงการรู้จักการวางแผนการใช้จ่ายเงินเพื่อใช้ในยามจำเป็น เป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการของชุมชนอย่างทั่วถึง สวัสดิการชุมชนที่ชาวบ้าน กาซ็องได้รับ ถือเป็นสวัสดิการของชุมชนที่ชุมชนสร้างขึ้นมาจากสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญกับการออมเงินเพื่อใช้ยามที่จำเป็น เป็นการสร้างภูมิคุ้มกัน ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความพอเพียง ในการดำรงชีวิตช่วยสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, จิตติพร ศิริพันธ์ พันธเสน, และ สุวัจนรา เปี่ยมญาติ, 2550)

การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชาวบ้านกาซ็องในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง นอกจากการนำความรู้ไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน การนำความรู้ที่ได้รับเป็นประสบการณ์จากการเข้าร่วมโครงการส่งเสริมและพัฒนาสังคมตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ได้ถ่ายทอดด้วยวิธีการสื่อสารพูดคุยกัน ทั้งในระดับของครอบครัวหรือชุมชน การสื่อสารพูดคุยกันในครอบครัวจะมีลักษณะเป็นการสอนให้ลูกหลานรู้จักคุณค่าของเงิน การประหยัดอดออม การดำเนินชีวิตสายกลาง รู้จักช่วยเหลือกันภายในครอบครัว สอนให้ลูก ตั้งใจเรียนหนังสือ เพื่ออนาคตที่ดี เป็นการตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษา เป็นระบบความสัมพันธ์ภายในครอบครัวในการช่วยดูแล ปลูกฝังคนในครอบครัวให้ตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษา เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับบุตรหลาน ครอบครัวและสังคม ที่อยู่ภายใต้เงื้อมมือของความรู้และคุณธรรม

นอกจากนี้ความรู้ที่ได้จากการศึกษาดูงานหมู่บ้านตัวอย่างเศรษฐกิจพอเพียงที่ต่างจังหวัด เช่น การทำปุ๋ยหมักธรรมชาติ ได้มีนำเอาความรู้เรื่องนี้มาสื่อสารพูดคุยถ่ายทอดความรู้ให้แก่กันภายในครอบครัว เพื่อให้สมาชิกในครอบครัว ได้นำความรู้ที่ได้ไปช่วยลดค่าใช้จ่ายครัวเรือนได้มากขึ้นที่ปลูกไว้ในครัวเรือนหรือการประกอบอาชีพ นอกจากการสื่อสารพูดคุยกันภายในครอบครัว จากการได้ไปศึกษาดูงานหมู่บ้านตัวอย่างเศรษฐกิจพอเพียงที่ต่างจังหวัด ชาวบ้านกาซ็อง นำความรู้ที่ได้กลับมาพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้เผยแพร่กันภายในชุมชนกับเพื่อนบ้าน

ญาติพี่น้องภายในชุมชน และนำไปพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นภายในกลุ่มอาชีพในชุมชนกาซ็อง เพื่อพัฒนากลุ่มอาชีพในชุมชนกาซ็อง ซึ่งเป็นการให้ความรู้ที่มีคุณค่าและการรู้จักประยุกต์ใช้ความรู้ในการดำรงชีพ เป็นการให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ที่ได้จากการศึกษาฐานหมู่บ้านตัวอย่างเศรษฐกิจพอเพียง แล้วนำเอาความรู้ที่ได้มาถ่ายทอดให้กับคนในครอบครัว คนในชุมชนได้รับรู้ เพื่อนำความรู้ไปปรับใช้ในวิถีชีวิต เป็นผลผลิตทางความคิดที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการเรียนรู้ร่วมกันอย่างยั่งยืนบนความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับธรรมชาติ สังคม วัฒนธรรม ในการช่วยเหลือแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน บนพื้นฐานมิติทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ที่ช่วยส่งเสริมการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง (2549, น. 8)

เทคนิคที่สำคัญในการสัมภาษณ์กลุ่ม คือ เมื่อเริ่มต้นสัมภาษณ์กลุ่ม ผู้ศึกษาในบทบาทของการทำหน้าที่อำนวยความสะดวกกลุ่ม (Facilitator) ใช้วิธีการสร้างสัมพันธภาพโดยการใช้คำถามที่เกี่ยวข้องกับบริบทสภาพแวดล้อมทางสังคมมาช่วย ในการสร้างสัมพันธภาพ เพื่อสร้างความไว้วางใจ บรรยากาศภายในกลุ่มที่เป็นธรรมชาติ และการใช้คำถามปลายเปิด (Opened question) ร่วมกับการสื่อสารโดยใช้วาจา (verbal-communication) และการสื่อสารโดยไม่ใช้วาจา หรือภาษากาย (non-verbal communication) เพื่อสร้างสัมพันธภาพก่อนเริ่มต้นสนทนา ช่วยลดความตึงเครียด สมาชิกกลุ่มเกิดความสบายใจ และเป็นการสร้างบรรยากาศ การพูดคุยภายในกลุ่มในลักษณะที่เป็นธรรมชาติ ผู้ศึกษาจะไม่จำกัดต้องคุยประเด็นใดก่อน ให้เป็นไปตามความต้องการของผู้ให้ข้อมูล เมื่อเริ่มต้นเข้าสู่ประเด็นการสัมภาษณ์กลุ่ม หลังจากที่ได้มีการสร้างสัมพันธภาพ ด้วยการใช้คำถามเชื่อมโยงบริบททางสภาพแวดล้อมสังคม คำถามปลายเปิด ประกอบกับการใช้ภาษากายควบคู่กับการตั้งคำถาม เพื่อช่วยให้สมาชิกกลุ่มเกิดความไว้วางใจ และไม่เคร่งเครียดจนเกินไปก่อนเข้าสู่ประเด็นการศึกษา

การสัมภาษณ์กลุ่มเมื่อสมาชิกกลุ่มได้แสดงความคิดเห็นออกมาแล้ว ได้คำตอบที่ยังไม่ชัดเจนในคำตอบหรือเป็นคำตอบที่ไม่มีรายละเอียด ผู้ศึกษาใช้เทคนิคการทำให้กระจ่างชัด (Clarification) กระตุ้นให้ผู้ให้ข้อมูลได้อธิบายสิ่งที่ได้พูดออกมาให้มีข้อมูล รายละเอียดเพิ่มมากขึ้น ในส่วนที่ยังไม่ชัดเจนในเนื้อหาการศึกษา ผู้ศึกษาใช้เทคนิคการทวนความ (Paraphrase) โดยผู้ศึกษารับฟังคำความคิดเห็นของผู้ให้ข้อมูลในประเด็นที่ศึกษาอย่างตั้งใจ พร้อมกับนำคำพูดที่ได้ยิน มาพูดซ้ำ ย้ำกลับในคำพูด เป็นการบอกให้ผู้ให้ข้อมูลได้รู้สึกในสิ่งที่ได้พูดออกมาเพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลสามารถเข้าใจในสิ่งที่ตนเองพูด พร้อมกับตั้งคำถามเชื่อมโยงไปยังอีกคำถามหนึ่ง นอกจากนี้ยังได้ใช้ เทคนิคการสรุปสั้น ๆ แล้วตั้งคำถามต่อ เพื่อช่วยกระตุ้นให้ผู้ร่วมสัมภาษณ์กลุ่มพูดคุยกัน ได้เนื้อหารายละเอียดที่อยู่ในประเด็นเรื่องเดียวกันได้ดีขึ้น เมื่อสิ้นสุดการสัมภาษณ์กลุ่ม ผู้ศึกษา

ใช้เทคนิคการสรุปความ (Summarization) เมื่อผู้ให้ข้อมูล ได้ฟังการพูดคุยกุญแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในระยะหนึ่งแล้ว ผู้ศึกษาพบว่า การสรุปสาระสำคัญในสิ่งทีผู้ให้ข้อมูลได้พูด เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลสามารถทีจะตระหนักรู้ตนเอง (Self Awareness) ช่วยไม่ให้พูดวนซ้ำไปมาในสิ่งทีได้พูดออกไปแล้ว

การสัมภาษณ์กลุ่ม ผู้ศึกษามีบทบาทสำคัญในการทำหน้าทีเป็นผู้อำนวยกรการกลุ่ม (Facilitator) ในการช่วยให้สมาชิกกลุ่มได้ แสดงความคิดเห็น ความรู้สึก ประสบกรรณ์ ด้วยการ ใช้เทคนิคต่าง ๆ ในการสัมภาษณ์กลุ่มควบคู่ไปกับทักษะพื้นฐานของงานสังคสมงเคราะห์ (วีรสัทธ์ กองไตรย์ และ โยธิน แสงวงดี, 2536) บทบาทผู้ดำเนินการสัมภาษณ์ (moderator) เป็นผู้ถามคำถามและเป็นผู้นำตลอดการสัมภาษณ์กลุ่มให้ เป็นไปตามแนวทางของหัวข้อกรการศึกษา เพื่อให้ได้ข้อมูลทีชัดเจนละเอียดทีสุดในเวลาที่กำหนด ผู้ดำเนินการสัมภาษณ์จะต้องเป็นผู้รู้จัก ปัญหา รู้จักทฤษฎีและรู้จักวิธีการควบคุมประเด็นควบคุมการสัมภาษณ์กลุ่มเป็นอย่งดี ตลอดจน ประเด็นหรือสมมุติฐานของงานทีศึกษาในช่วงการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ดำเนินการสัมภาษณ์จะต้องคิด วิเคราะห์ข้อมูลทีได้รับไปด้วยตลอดเวลา โดยพยายามหาความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลนั้นกับข้อมูล อื่น ๆ ทีได้รับในการตอบมาก่อน เพราะคำถามทีตั้งไว้ นั้นเป็นเพียงกรอบคำถาม การถามคำถาม เพื่อให้ผู้ร่วมสัมภาษณ์กลุ่มเข้าใจและตอบได้ตรงประเด็นจริง ๆ นั้น เป็นบทบาทและหน้าที ทีสำคัญของผู้ดำเนินการสัมภาษณ์ ในการทำหน้าทีอำนวยกรการกลุ่ม (Facilitator) ภายในกลุ่ม สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา พงษ์เดช สารกร (2545, น. 17) การสัมภาษณ์กลุ่ม เป็น เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อให้เกิดองค์ความรู้และความเข้าใจ เกี่ยวกับความนึกคิด จิตใจ และพฤติกรรมของมนุษย์ รวมถึงปัจจัยทีมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมนั้น ๆ และยังทำให้ทราบถึงปฏิกริยาของบุคคลทีมีต่อสิ่งเร้า ซึ่งคำถามในวงสนทนากลุ่ม ส่วนใหญ่จะเป็น คำถามเกี่ยวกับความรู้สึก การตัดสินใจ การให้เหตุผล แรงจูงใจหรือสถานการณ์ต่าง ๆ ตลอดจน ความประทับใจ เป็นต้น การสนทนากลุ่มจะมีลักษณะเป็นการพูดคุยกุญแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่ง กันและกันอย่งกว้างขวางระหว่างผู้เข้าร่วมสนทนาด้วยกันเองกับนักวิจัย ซึ่งในการแลกเปลี่ยน พูดคุยกุญประเด็นต่าง ๆ ในวงสนทนา ผู้เข้าร่วมสัมภาษณ์กลุ่มจะมีความเป็นอิสระในการแสดงความคิดเห็น หรือ การโต้แย้ง และหัวข้อของการสนทนาจะถูกกำหนดโดยนักวิจัย หรือผู้สนใจทำกรการศึกษาในเรื่องนั้น ๆ แล้วเลือกสรรบุคคลทีคาดว่าจะสามารถให้คำตอบในเรื่อง หรือประเด็นทีสนใจ ได้ตรงประเด็นทีสุดเข้าร่วมสนทนา

ผลของการนำเทคนิคการสัมภาษณ์กลุ่มมาศึกษาติดตามโครงการส่งเสริมและ พัฒนาสังคสมตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง บ้านกาซ้อง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ เป็นการเปิด โอกาสให้สมาชิกกลุ่มได้เกิดการแลกเปลี่ยนพูดคุยกุญกันในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงร่วมกัน ช่วยให้เกิด

ความเข้าใจในหลักแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อนำความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ต่อตนเอง ครอบครัวและพัฒนาชุมชน สอดคล้องกับ ประยูร ลังกาพินท์ (2532, น. 21) ได้ศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของกลุ่มเกี่ยวกับการตัดสินใจพบว่า การตัดสินใจในการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มสมาชิกจะมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ซึ่งกันและกันจะทำให้ค้นพบวิธีการแก้ปัญหาาร่วมกัน ตัดสินใจโดยอาศัยข้อมูลจากสมาชิกกลุ่ม ซึ่งเป็นผลรวมของประสบการณ์ทำให้มีการตัดสินใจอย่างมีทิศทาง เกิดพลังความเชื่อมั่น มีความรู้สึกในความสำเร็จร่วมกัน การเป็นผู้นำกลุ่มจำเป็นต้องอาศัยการตัดสินใจในระบบกลุ่มเพื่อนำไปเป็นแนวทางปฏิบัติ ดังนั้นการมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นได้ทุกคนต้องให้ความร่วมมือ เข้าร่วมกลุ่มช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สิ่งที่สำคัญในการสัมภาษณ์กลุ่ม นอกจากการทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวกของกลุ่มของผู้ศึกษา คือ กระบวนการกลุ่มถือว่าเป็นหัวใจที่สำคัญต่อกกลุ่มให้เกิดการเปลี่ยนแปลง พฤติกรรมของสมาชิกภายในกลุ่ม ให้มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนพูดคุยกัน ชาย โพธิธิตา (2547, น. 78) การสัมภาษณ์กลุ่มแบบเจาะจง (focus group interview) เป็นการสัมภาษณ์กลุ่ม มุ่งหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องที่นักวิจัยต้องการ ซึ่งอาจจะเป็นข้อมูลในเชิงปริมาณหรือเชิงคุณภาพก็ได้ ดังเช่น การสัมภาษณ์กลุ่มผู้นำชุมชนหลายคนพร้อมกัน เพื่อรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชนนั้น ๆ เช่น เรื่องเกี่ยวกับประชากร เศรษฐกิจ การศึกษา และสุขภาพอนามัยของคนในชุมชนโดยรวม เป็นต้น ในการสัมภาษณ์กลุ่มผู้สัมภาษณ์มักใช้แบบสอบถามที่มีคำถามทั้งคำถามปลายปิดและปลายเปิด การสัมภาษณ์กลุ่มเป็นการระดมสมองของกลุ่มผู้รู้ มุ่งหาข้อสรุปที่ลงตัว (Consensus) เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

การใช้เทคนิคการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection) ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณในการติดตามโครงการส่งเสริมและพัฒนาสังคมตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง บ้านกาช่อง จังหวัดแพร่ พบว่า การสะท้อนตนเองโดยนี่ย้อน (Reflection-on-action) มีประโยชน์สำหรับผู้ศึกษา เพราะว่า ผู้ศึกษาใช้กระบวนการสะท้อนตนเองทบทวนไตร่ตรอง ในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า โดยปัญหาที่พบบ่งบอกจากการเก็บรวบรวมข้อมูล คือผู้ให้ข้อมูลไม่อยู่ที่บ้าน การสะท้อนตนเองโดยนี่ย้อน (Reflection-on-action) มีประโยชน์ในการช่วยให้ผู้ศึกษาได้กลับไปนึกคิดทบทวนถึงประสบการณ์ที่ผ่านมา นำไปใช้วางแผนในการเก็บแบบสอบถาม ช่วงเวลาที่ผู้ให้ข้อมูลอยู่ เช่น วันเสาร์-อาทิตย์ หรือในช่วงตอนเย็นหลังจากเสร็จสิ้นในการประกอบอาชีพ

ดังนั้น การสะท้อนตนเองโดยนี่ย้อน (Reflection-on-action) ช่วยให้เห็นภาพกระบวนการเก็บข้อมูลของผู้ศึกษาที่ผ่านมาแล้ว กลับมาคิดไตร่ตรอง กับสิ่งที่เผชิญ เพื่อใช้เป็นบทเรียน ในการวางแผนการเก็บข้อมูลในครั้งต่อไป บอนด์ คีอ็อกซ์ และ วอล์กเกอร์ (Bond Keogh and Walker, 1985, p. 25, อ้างถึงใน ศิริ บุปผา, 2551, น. 13) กล่าวว่า การสะท้อนตนเองจาก

การปฏิบัติ คือ กิจกรรมการหวนรำลึกของคนเกี่ยวกับประสบการณ์ หวนรำลึก คิดใคร่ครวญและมีการประเมินเกี่ยวกับประสบการณ์

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากแบบสอบถาม ผู้ศึกษา สังเกตสีหน้า ท่าทางของผู้ให้ข้อมูล ทำให้ผู้ศึกษารับรู้ได้ทันทีถึงสภาวะของการเก็บรวบรวมข้อมูล ทำให้สามารถจัดการกับอารมณ์ ความรู้สึกของผู้ให้ข้อมูลและของผู้ศึกษาได้อย่างทันท่วงที ด้วยการขออนุญาตมาเก็บข้อมูลใหม่ ในวันต่อไป เนื่องจากผู้ให้ข้อมูลติดธุระ ดังนั้น การไวต่อความรู้สึกจึงเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection) เพื่อรับรู้สถานการณ์ อารมณ์ความรู้สึกของตนเอง และสามารถจัดการกับอารมณ์ ความรู้ของตนเองได้ทันท่วงที ช่วยให้การเก็บรวบรวมข้อมูลมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น การประยุกต์ใช้เทคนิคการสะท้อนตนเอง(Self-Reflection) ในวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบสัมภาษณ์กลุ่ม โดยผู้ศึกษาทำการตั้งคำถามถามสมาชิกในกลุ่มเพื่อให้สมาชิกกลุ่มสัมภาษณ์ย้อนกลับไปในี้กในช่วงเวลาที่ผ่านมาแล้ว (Reflection-on-action) ในโครงการส่งเสริมและพัฒนาสังคมตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า ผู้ศึกษาสะท้อนตนเองในการสัมภาษณ์กลุ่ม ต้องนำเทคนิคการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมเข้ามาใช้ การตระหนักถึงความสำคัญของทักษะการสังเกต ในการสัมภาษณ์กลุ่ม

การพูดคุยในการสัมภาษณ์กลุ่มในลักษณะที่เป็นธรรมชาติ ไม่จำกัดต้องคุยประเด็นใดก่อน เป็นไปตามความต้องการของผู้ให้ข้อมูล ช่วยให้การสัมภาษณ์กลุ่มเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ การตระหนักถึงความสำคัญของการเปิดเผยข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูลได้รับทราบ โดยการนำเอาข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามนำมาสรุปให้สมาชิกกลุ่มสัมภาษณ์ได้รับทราบ สะท้อนให้เห็นถึงจริยธรรมของการวิจัยและการเปิดเผยข้อมูลให้ประชาชนได้รับทราบ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525, น. 73) จรรยาบรรณนักวิจัยข้อ 8. นักวิจัยพึงเคารพความคิดเห็นทางวิชาการของผู้อื่น นักวิจัยพึงมีใจกว้าง พร้อมทั้งจะเปิดเผยข้อมูลและขั้นตอนการวิจัยยอมรับฟังความคิดเห็นและเหตุผลทางวิชาการของผู้อื่น และพร้อมที่จะปรับปรุงแก้ไขงานวิจัยของตนให้ถูกต้อง

ภาษาที่ใช้ในการพูดคุย คือภาษาท้องถิ่น ความเป็นคนในท้องถิ่นทำให้เกิดการสื่อสารที่เข้าใจระหว่างกันแสดงความเป็นตัวตนของผู้ศึกษาที่มีได้ปกปิดความรู้สึกของตนเอง มีได้ปกปิดความเป็นคนใน สร้างความไว้วางใจในกลุ่ม และการใช้ภาษาท้องถิ่นได้ ถือว่าเป็นคุณสมบัติ อย่างหนึ่งของผู้ศึกษาที่ทำงานในชุมชน หากผู้วิจัยไม่เข้าใจภาษาท้องถิ่น อาจส่งผลต่อการตีความการรับรู้ความหมาย ของผู้ให้ข้อมูลที่ผิดไป เมื่อเข้าสู่การวิเคราะห์ ผู้วิจัยอาจเสี่ยงต่อการตีความความหมายที่ไม่ตรงเนื้อหาเสี่ยงต่อการผิดจริยธรรมการวิจัยได้ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525) ข้อ 3. นักวิจัยต้องมีพื้นฐานความรู้ในสาขาวิชาการที่ทำวิจัยอย่าง

เพียงพอและมีความรู้ความชำนาญหรือมีประสบการณ์ เกี่ยวเนื่องกับเรื่องที่ทำวิจัย เพื่อนำไปสู่ งานวิจัยที่มีคุณภาพ และเพื่อป้องกันปัญหาการวิเคราะห์ การตีความ หรือการสรุปที่ผิดพลาดอัน อาจก่อให้เกิดความเสียหายต่องานวิจัย

การตระหนักรู้ความสำคัญของการลดทอนอำนาจของผู้วิจัย ด้วยการที่ผู้ศึกษา ใช้สรรพนามแทนตัวเองว่า “น้อง” แสดงให้เห็นถึงการเคารพในระบบอาวุโสของผู้ศึกษา ความรู้สึก ของความเป็นเครือญาติ ทำให้แลกเปลี่ยนพูดคุยในกลุ่มได้ดีขึ้น การสะท้อนตนเองโดยนี่ย้อน (Reflection-on-action) ของผู้ศึกษาหลังจากประชุมกลุ่มเสร็จสิ้นลง เพื่อกลับสำรวจตนเองในช่วง การสัมภาษณ์กลุ่ม ทำให้พบข้อบกพร่องของตนเอง และสามารถที่จะแก้ไข ปรับปรุงให้ดีขึ้น ในการ สัมภาษณ์กลุ่มในครั้งต่อไป การสัมภาษณ์กลุ่มในครั้งหลัง ๆ ผู้ศึกษาจึงมีความมั่นใจและทำให้การ สัมภาษณ์กลุ่มทำได้ดีขึ้น สอดคล้องกับบริชาร์ด และ ล็อกฮาร์ด (Richard & Lockhard, 1994, p. 35, อ้างถึงใน ศิริ บุปผา, 2551, น. 36) ให้ความหมายของวิธีการสะท้อนตนเองจากการปฏิบัติ ว่า วิธีการ ที่ครูและนักศึกษาได้เก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการเรียนการสอน แล้วนำมาตรวจสอบ ทักษะคติ ความเชื่อ สมมุติฐานและการปฏิบัติการเรียนการสอนและใช้ข้อมูลที่ได้เป็นพื้นฐาน สำหรับการคิดทบทวนวิพากษ์วิจารณ์ และการคิดทบทวนวิพากษ์วิจารณ์ ก่อให้เกิดการพัฒนางาน สู่ความเป็นมืออาชีพ

นอกจากนี้การใช้เทคนิคการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection) โดยทันที (Reflection-in-action) ของผู้ศึกษา พบว่า ในช่วงแรกของการสัมภาษณ์กลุ่ม ผู้ศึกษามีความรู้สึก ตื่นเต้น แต่ด้วยการสะท้อนตนเองโดยทันที (Reflection-in-action) ช่วยทำให้ผู้ศึกษาตระหนักรู้ ถึงความรู้สึกตื่นเต้นที่เกิดขึ้นกับตนเอง จึงสามารถจัดการกับความรูสึกนั้นได้ ทำให้ดำเนินการกลุ่ม ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้ควบคุมอารมณ์ตนเองได้ ยกตัวอย่างในระหว่างการสัมภาษณ์กลุ่ม สมาชิกกลุ่มที่เป็นเพศหญิง มีการพูดแซวผู้ศึกษาภายในกลุ่ม ทำให้ผู้ศึกษารู้สึกตื่นเต้น ประหม่า และเขินอาย แต่ด้วยการสะท้อนตนเองโดยทันที (Reflection-in-action) ของผู้ศึกษา ทำให้ผู้ ศึกษาตระหนักรู้ถึงความรูสึกตื่นเต้น ประหม่าและเขินอาย ที่เกิดขึ้นกับตนเอง พร้อมกับจัดการ ควบคุมอารมณ์ความรู้สึกของตนเอง เพื่อให้การเริ่มต้นสัมภาษณ์กลุ่มเป็นไปด้วยดี

ในช่วงระหว่างการสัมภาษณ์กลุ่ม เมื่อผู้ให้ข้อมูลแสดงความคิดเห็นน้อยทำให้ไม่ได้ รายละเอียดของข้อมูลที่ศึกษา ผู้ศึกษาตระหนักรู้โดยทันที(Reflection-in-action) กับความคิดเห็น ที่ผู้ให้ข้อมูลให้ที่ยังไม่ได้รายละเอียดผู้ศึกษาจึงตั้งคำถามถาม ต่อเพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลได้อธิบายหรือ แสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมมากขึ้น การสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลในกลุ่มบางคนนั่งเงียบ ละมีส่วน ร่วมในการแสดงความคิดเห็นน้อย ผู้ศึกษาใช้วิธีการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม ไรต่อความรู้สึกของ ตนเองเกิดกระบวนการสะท้อนตนเองโดยทันที (Reflection-in-action) ผู้ศึกษาใช้ภาษาภายใต้

การฉายมือออกไปยังสมาชิกกลุ่ม พร้อมกับตั้งคำถามถามสมาชิกกลุ่มเพื่อกระตุ้นให้สมาชิกกลุ่มรับรู้ให้เกิดการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นภายในกลุ่ม เช่นเดียวกันเมื่อผู้ให้ข้อมูล ในกลุ่มบางคนมีการพูดแสดงความคิดเห็นบ่อยครั้งและใช้ระยะเวลาานาน หรือผู้ให้ข้อมูลในกลุ่ม ได้มีการพูดออกนอกประเด็นที่ศึกษา ผู้ศึกษาไวต่อความรู้สึกของตนเองโดยทันที เกิดกระบวนการสะท้อนตนเองโดยทันที (Reflection-in-action) เมื่อสมาชิกกลุ่มพูดจนเสร็จสิ้นผู้ศึกษาใช้ภาษากาย (non-verbal communication) โดยการฉายมือออกไปยังสมาชิกกลุ่มคนอื่น พร้อมกับตั้งคำถามถามสมาชิกกลุ่ม เพื่อกระตุ้นให้สมาชิกกลุ่มรับรู้เพื่อให้เห็นได้แสดงความคิดเห็นอย่างมีส่วนร่วม ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นภายในกลุ่มอย่างทั่วถึง

หลังจบการสัมภาษณ์กลุ่ม ผู้ศึกษาเกิดกระบวนการสะท้อนตนเองโดยทันที (Reflection-in-action) โดยการตั้งคำถามกับสมาชิกกลุ่มเพื่อรับทราบถึงกระบวนการจัดสัมภาษณ์กลุ่ม และการทำหน้าที่อำนวยความสะดวกภายในกลุ่มของผู้ศึกษา พบว่า สมาชิกกลุ่มได้มีการสะท้อนตนเองออกมา เกี่ยวกับการจัดสัมภาษณ์กลุ่มของผู้ศึกษา ซึ่งทำให้ผู้ศึกษารับรู้ข้อบกพร่องของตนเองในการจัดสัมภาษณ์กลุ่ม และเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับผู้ให้ข้อมูล ในแง่ของการให้คุณค่า วิธีคิดของชาวบ้านที่ได้สะท้อนออกมา นับได้ว่าเป็นวิธีการหนึ่งที่ช่วยลดทอนโครงสร้างอำนาจ ของนักวิจัยในการทำวิจัย กล่าวคือผู้วิจัยไม่ใช่เป็นเพียงแต่ผู้ไปเอาข้อมูลเพียงอย่างเดียว แต่ได้ช่วยให้ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเกิดความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความรู้

การสะท้อนตนเองของผู้เข้าร่วมการสัมภาษณ์กลุ่ม การสะท้อนตนเองของสมาชิกกลุ่ม ในกระบวนการสัมภาษณ์กลุ่ม พบว่า สิ่งที่สมาชิกกลุ่มได้มีการสะท้อนตนเองออกมา เกี่ยวกับการจัดสัมภาษณ์กลุ่มของผู้ศึกษาเป็นข้อมูลที่มีคุณค่า ในแง่ของการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์การเข้าไปมีส่วนร่วม การเก็บรวบรวมข้อมูล ที่พบกับปัญหาอุปสรรค ที่อาจจะทำให้เสี่ยงต่อการทำผิดจริยธรรมการวิจัย การยึดติดกับความเป็นนักวิจัย ที่มีโครงสร้างอำนาจ อาจทำให้ติดกับดักทางอารมณ์ ความรู้สึกตนเองเป็นหลักและแสดงความรู้สึกออกมาโดยมิได้รู้ตัว ที่อาจจะทำให้ผู้ร่วมสัมภาษณ์กลุ่มรับรู้ความรู้สึก การแสดงท่าทางออกมาของผู้ศึกษา การสะท้อนตนเองของสมาชิกกลุ่ม กล่าวได้ว่าเป็นการให้ผู้ศึกษาเป็นผู้รับฟังที่ดี สิ่งสำคัญ คือ ทำให้ผู้ศึกษารับรู้ข้อบกพร่องของตนเองในการจัดสัมภาษณ์กลุ่ม ช่วยให้ผู้ศึกษา ปรับปรุงแก้ไขการสัมภาษณ์กลุ่มในครั้งต่อไปให้ดีขึ้น ดังคำกล่าวที่ว่า “เรียนรู้จากประสบการณ์เพื่อให้ประสบการณ์การเป็นครูสอน และการรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา” เป็นการเปิดพื้นที่ทางความคิดให้กับผู้ให้ข้อมูล สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้ศึกษากับผู้ให้ข้อมูล ในแง่ของการให้คุณค่าผ่านประสบการณ์ มุมมองความคิดของชาวบ้านที่ได้สะท้อนออกมาผ่านกระบวนการสัมภาษณ์กลุ่ม

ที่ผู้ศึกษาทำหน้าที่อำนวยความสะดวกในการสัมภาษณ์กลุ่ม นับได้ว่าเป็นวิธีการหนึ่งที่ช่วยลดทอนโครงสร้างอำนาจ ของผู้ศึกษาในกระบวนการทำวิจัย กล่าวคือผู้ศึกษาไม่ใช่เพียงแต่เป็นผู้ไปเอาข้อมูลเพียงอย่างเดียว แต่ได้ช่วยให้ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเกิดความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างองค์ความรู้

ความสำคัญของการประยุกต์ใช้เทคนิคการสะท้อนตนเองในวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบสัมภาษณ์กลุ่มที่กล่าวมาข้างต้น นั้นมีประโยชน์และมีคุณค่าต่อการทำวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเฉพาะประเด็นการเคารพและตระหนักในหลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้ให้ข้อมูล หมายความว่า การสะท้อนตนเองของผู้ให้ข้อมูลนั้นอยู่บนพื้นฐานที่มีได้ถูกบังคับ แต่เป็นการให้ผู้ให้ข้อมูลได้มีการเสริมพลังทางความรู้ที่เกิดจากการคิดทบทวนไตร่ตรอง ผ่านประสบการณ์ของตนเองที่ได้เรียนรู้มา แล้วนำมาถ่ายทอดให้สมาชิกภายในกลุ่มได้รับรู้ ที่จะเป็นพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่ดีในกระบวนการวิจัย การสะท้อนตนเองในการสัมภาษณ์กลุ่มช่วยให้ผู้ศึกษาได้เรียนรู้การจัดการกับอารมณ์ ความรู้สึกของตนเองอยู่ตลอดเวลา มีการคิดวางแผน แก้ไขปัญหา ผู้ศึกษาฐานะเป็นเครื่องมือหนึ่งของกระบวนการวิจัย ย่อมสวมหมวกหลายใบ คือ ความเป็นคนในท้องถิ่นความเป็นผู้วิจัย ความเป็นนักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ เกิดการตระหนักรู้ถึงบทบาทหน้าที่ของตนเอง เมื่อทำหน้าที่ในกลุ่มสัมภาษณ์ในฐานะการทำหน้าที่เป็นอำนวยความสะดวกในการสัมภาษณ์กลุ่ม ซึ่งมีบทบาทในการควบคุมประเด็นที่ศึกษาในการสัมภาษณ์กลุ่ม การกระตุ้นให้สมาชิกกลุ่มได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นออกมา ดังนั้น การสะท้อนตนเองช่วยให้ผู้ศึกษารับรู้บทบาทหน้าที่ของตนเองได้ชัดเจน ทำให้การสัมภาษณ์กลุ่มมีประสิทธิภาพตระหนักถึงกระบวนการทำวิจัยอย่างมีจริยธรรม ให้ความเคารพต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้ให้ข้อมูล ทั้งในเวลาการเก็บรวบรวมข้อมูลงานวิจัยและหลังจากการทำงานวิจัยเสร็จจึงลดลงสอดคล้องกับ(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525, น. 73) ข้อ 5. นักวิจัยต้องเคารพศักดิ์ศรี และสิทธิของมนุษย์ที่ใช้เป็นตัวอย่งในการวิจัย นักวิจัยต้องไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ทางวิชาการจนละเลย และขาดความเคารพในศักดิ์ศรี ของเพื่อนมนุษย์ต้องถือเป็นภาระหน้าที่ที่จะอธิบาย จุดมุ่งหมายของการวิจัยแก่บุคคลที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง โดยไม่หลอกลวงหรือบีบบังคับ และไม่ละเมิดสิทธิส่วนบุคคล นอกจากนี้พบว่า มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการสัมภาษณ์กลุ่มและการใช้เทคนิคการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection) ที่มีผลต่อการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่

เพศ (Sex) จากการศึกษา พบว่า เพศสภาพที่แตกต่างกันระหว่างกลุ่ม มีผลต่อการใช้เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์กลุ่มและการใช้เทคนิคการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection) พบว่า สมาชิกกลุ่มที่เป็นเพศชายและเพศหญิง สามารถคิดทบทวนไตร่ตรองสะท้อนความคิดตนเองออกมา ทำให้ได้ข้อมูลที่มีรายละเอียดเพิ่มมากขึ้น

อายุ (age) จากการศึกษา พบว่า ช่วงอายุที่แตกต่างกันระหว่างกลุ่ม มีผลต่อการใช้เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์กลุ่มและการใช้เทคนิคการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection) พบว่า สมาชิกกลุ่มที่มีช่วงอายุระหว่าง 40-60 ปี เป็นช่วงวัยกลางคน การสร้างสัมพันธภาพในเบื้องต้นเพื่อการปรับพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างผู้ศึกษาและผู้ให้ข้อมูลนั้นค่อนข้างจะต้องระมัดระวังในเรื่องการใช้คำพูดและการวางตัว สำหรับประเด็นในการสัมภาษณ์กลุ่มจะเกี่ยวกับเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิต เนื่องจากเป็นช่วงวัยที่มีบทบาททางสังคมชัดเจน มีสมาธิในช่วงเวลาที่มีการแสดงความคิดเห็น การกระตุ้นถามโดยใช้เทคนิคสะท้อนตนเอง ช่วยให้ผู้ศึกษาในกลุ่มคิดทบทวนได้ตรงต่อสะท้อนตนเองออกมา ช่วยอธิบายให้ข้อมูลได้รายละเอียดเพิ่มมากขึ้น แตกต่างกับ สมาชิกกลุ่มที่มีช่วงอายุระหว่าง 20-39 ปี เป็นช่วงอายุที่มีความใกล้เคียงกับผู้ศึกษา การสร้างสัมพันธภาพเบื้องต้นเพื่อการปรับพื้นฐานความสัมพันธ์เป็นไปอย่างรวดเร็ว ทำให้พื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกกลุ่ม และผู้ศึกษาค่อนข้างไว้วางใจและเป็นกันเอง การกระตุ้นถามโดยใช้เทคนิคสะท้อนตนเอง ช่วยให้ผู้ศึกษาในกลุ่มคิดทบทวนได้ตรงต่อสะท้อนตนเองออกมาช่วยอธิบายให้ข้อมูลได้รายละเอียดเพิ่มมากขึ้นแต่บางครั้งอาจมีการพูดคุยนอกเรื่องไปต่างจากเนื้อหาประเด็นการสัมภาษณ์ เช่น เรื่องกีฬา ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าบางครั้งสมาชิกกลุ่มที่มีช่วงอายุระหว่าง 20-39 ปี สมาชิกอาจสนใจหรือมีการจับกลุ่มพูดคุยกันเองบ้าง ในช่วงเวลาสัมภาษณ์กลุ่ม เป็นต้น

ขนาดของกลุ่ม (Size) จากการศึกษา พบว่า ขนาดของกลุ่มที่แตกต่างกันระหว่างกลุ่ม มีผลต่อการใช้เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์กลุ่มและการใช้เทคนิคการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection) พบว่า สมาชิกกลุ่มขนาดเล็ก (5-8 คน) การสร้างสัมพันธภาพภายในกลุ่มทั่วถึง สามารถควบคุมการสัมภาษณ์กลุ่มได้ดี การกระตุ้นถามโดยใช้เทคนิคสะท้อนตนเอง ช่วยให้ผู้ศึกษาในกลุ่มคิดทบทวนได้ตรงต่อสะท้อนตนเองออกมา ช่วยอธิบายให้ข้อมูลได้รายละเอียดเพิ่มมากขึ้น สมาชิกกลุ่มเกิดกระบวนการเรียนรู้แลกเปลี่ยนทางความคิดอย่างมีส่วนร่วมทั่วถึง แตกต่างกับกลุ่มประชากรที่มีขนาดใหญ่ (12-15 คน) การสร้างสัมพันธภาพภายในกลุ่มไม่ทั่วถึง เนื่องจากจำนวนสมาชิกกลุ่มจำนวนมากบางครั้งการแสดงความคิดเห็นอาจมีการครอบงำทางความคิดจากสมาชิกกลุ่มให้คล้ายตาม เนื่องจากสมาชิกกลุ่มบางคนมีสถานภาพทางสังคมที่สูงกว่าสมาชิกคนอื่น ๆ เช่น หัวหน้ากลุ่ม คณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นต้น สอดคล้องกับพนม ลิ้มอารีย์ (2520, น. 114-115) ได้กล่าวไว้และสรุปไว้ว่า องค์ประกอบสำคัญที่มีผลต่อประสิทธิภาพของกลุ่ม คือ ขนาดของกลุ่ม จากการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มขนาดเล็กจะมีการยึดเหนี่ยวและมีความสามัคคีในการทำกิจกรรมมากกว่ากลุ่มใหญ่ เมื่อเปรียบเทียบความรู้สึกร่วมของสมาชิก พบว่าสมาชิกของกลุ่มขนาดเล็กจะมีความพึงพอใจในการเข้ากลุ่มมากกว่าสมาชิกของกลุ่มขนาดใหญ่ และเมื่อให้เลือกเป็นสมาชิกระหว่างกลุ่มขนาดเล็กกับกลุ่มขนาดใหญ่

พบว่าบุคคลเป็นจำนวนมากเลือกเข้ากลุ่มขนาดเล็กสอดคล้องกับจำเนียร ช่วงโชติ และคณะ (2521, น. 5) ได้แสดงความคิดเห็นพอสรุปได้ว่านักจิตวิทยานิยมศึกษากลุ่มขนาดเล็กที่มีสมาชิกไม่เกิน 15 คน เพราะจะทำให้ดูการเปลี่ยนแปลงและความเคลื่อนไหวในกลุ่มได้ง่าย ถ้ามีจำนวนมากเกินไปสมาชิกทุกคนอาจไม่มีโอกาสได้แสดงความต้องการของตนเองได้ ซึ่งจะทำให้บรรยากาศน่าเบื่อหน่าย สมาชิกจะไม่เกิดความสนใจและอาจออกจากกลุ่มไปในที่สุด

ช่วงวันและเวลา (Date and Time) จากการศึกษา พบว่า ช่วงวันและเวลา มีผลต่อการใช้เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์กลุ่มและการใช้เทคนิคการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection) พบว่า ช่วงวันที่แตกต่างกันไม่มีผลในการเก็บรวบรวมข้อมูล เพราะว่าเป็นช่วงวันว่างจากการทำงานของผู้ให้ข้อมูล คือ วันศุกร์-วันเสาร์-วันอาทิตย์ จึงไม่เป็นการรบกวนเวลาการทำงานของผู้ให้ข้อมูล สำหรับช่วงเวลาพบว่า การใช้เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์กลุ่ม ใช้ได้ดีในช่วงเย็นถึงหัวค่ำ เนื่องจากสมาชิกกลุ่มส่วนใหญ่จะมีการกิจต้องรับผิดชอบในช่วงเช้าและช่วงเย็น แต่สมาชิกกลุ่มบางท่านจะสะดวกในช่วงกลางคืน ทั้งนี้ต้องอิงกับตัวแปรอื่นด้วย อาทิเช่น การประกอบอาชีพ เพราะจะต้องประกอบอาชีพทั้งในช่วงกลางวันถึงตอนเย็นถึงจะสะดวกในการพูดคุยในช่วงเย็นถึงหัวค่ำ ทั้งนี้การสัมภาษณ์กลุ่มขึ้นอยู่กับความสนใจของสมาชิกกลุ่มเป็นสำคัญ เพื่อความรู้สึกผ่อนคลายไม่ต้องกังวล ซึ่งความรู้สึกเหล่านี้จะมีผลต่อระดับความลึกซึ้งของเนื้อหาในการพูดคุย พบว่าช่วงเวลาในการสัมภาษณ์กลุ่มที่มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นได้ดี คือ ช่วงเวลาเย็นไปจนถึงหัวค่ำ เนื่องจากบรรยากาศเย็นสบาย เจียบสงบ การกระตุ้นถามโดยใช้เทคนิคสะท้อนตนเอง ช่วยให้สมาชิกกลุ่มคิดทบทวนไตร่ตรองสะท้อนตนเองออกมา ช่วยอธิบายให้ข้อมูลได้รายละเอียดเพิ่มมากขึ้น

สถานที่ (Place) จากการศึกษา พบว่า สถานที่แตกต่างกัน มีผลต่อการใช้เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์กลุ่มและการใช้เทคนิคการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection) พบว่า ในแต่ละครั้งสถานที่ในการสัมภาษณ์กลุ่ม ผู้ศึกษาจะให้สมาชิกกลุ่ม เป็นผู้เลือกสถานที่ในการสัมภาษณ์กลุ่มโดยคำนึงถึงความสมัครใจ สถานที่ในการจัดสัมภาษณ์กลุ่ม ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลเหมืองหม้อ บ้านของกรรมการหมู่บ้าน บ้านของหัวหน้ากลุ่มอาชีพ และบริเวณกระท่อมกลางทุ่งนาหมู่บ้าน จากการศึกษาพบว่า สถานที่ที่เจียบสงบ เช่น บ้านของกรรมการหมู่บ้านและบ้านของหัวหน้ากลุ่มอาชีพ สมาชิกกลุ่มจะมีสมาธิ และรับฟังการตั้งคำถามของนักศึกษาอย่างต่อเนื่อง การกระตุ้นถามโดยใช้เทคนิคสะท้อนตนเอง ช่วยให้สมาชิกกลุ่มคิดทบทวนไตร่ตรองสะท้อนตนเองออกมา ช่วยอธิบายให้ข้อมูลได้รายละเอียดเพิ่มมากขึ้น ซึ่งแตกต่างกับบริเวณองค์การบริหารส่วนตำบลเหมืองหม้อและบริเวณกระท่อมกลางทุ่งนาหมู่บ้าน บางครั้งระหว่าง การสัมภาษณ์กลุ่มมีรถยนต์ผ่านไปมา รบกวนสมาธิของสมาชิกกลุ่มระหว่างการ

สัมภาษณ์กลุ่ม ช่วงจังหวะที่ผู้ศึกษาตั้งคำถาม เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลได้สะท้อนตนเองจึงทำได้ไม่ดีนัก ทำให้ผู้ศึกษาต้องตั้งคำถามใหม่ อีกครั้งเพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลได้สะท้อนตนเองออกมา ข้อมูลที่ได้ขาดความต่อเนื่อง สถานที่ในการสัมภาษณ์กลุ่มยังเกี่ยวข้องกับโครงสร้างอำนาจด้วยเช่นกัน เพราะการสัมภาษณ์กลุ่ม สถานที่แม้ว่าจะถูกเลือกโดยคนในชุมชน แต่ถ้าสถานที่ไม่มีความเป็นกลางหรือเป็นสถานที่เสียงดัง การสัมภาษณ์กลุ่มก็จะดำเนินไปด้วยความลำบาก และทำให้ไม่ได้ข้อมูลที่มีรายละเอียดมาก เรื่องเวลาและสถานที่ในการจัดทำกลุ่มจึงมีส่วนสำคัญเช่นกัน ที่ส่งผลต่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้พูดคุยกันในกลุ่มและช่วยให้บรรยากาศภายในกลุ่ม ทำให้ไม่น่าเบื่อหน่าย หมายความว่า สถานที่ในการจัดทำกลุ่ม สภาพแวดล้อมดี ไม่เสียงดัง ไม่มีกลิ่นเหม็น เป็นต้นเวลาที่ใช้ไม่มากจนเกินไป ดูตามความเหมาะสมโดยสังเกตจากพฤติกรรมกลุ่ม เพราะในกลุ่มนั้นสมาชิกแต่ละคนไม่เหมือนกันกล่าวคือช่วงวัยที่แตกต่างกัน ซึ่งมีผลต่อการใช้สมาธิและการให้ความสำคัญของการสื่อสารภายในกลุ่ม เช่นเดียวกันกับสถานที่จัดการสัมภาษณ์กลุ่ม วีรสิทธิ์ กองไตรย์ และ โยธิน แสงดี (2536, น. 76) ควรมีการกำหนดให้แน่นอน เป็นสถานที่ ที่ผู้ร่วมสัมภาษณ์กลุ่มรู้จักและคุ้นเคยเป็นอย่างดี บรรยากาศเงียบสงบ อากาศถ่ายเทได้สะดวกไม่มีเสียงรบกวน ไม่เป็นสถานที่ ที่ครอบงำความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมสัมภาษณ์กลุ่มทำให้ไม่กล้าแสดงความคิดเห็น สถานที่ควรทำให้ผู้ร่วมสัมภาษณ์กลุ่มทุกคนสบายใจที่จะพูดและแสดงความคิดเห็นหรือทัศนคติวิสัยของตนเองออกมาได้อย่างปลอดภัย ความสำคัญของการประยุกต์ใช้เทคนิคการสะท้อนตนเองในวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบสัมภาษณ์กลุ่มที่กล่าวมาข้างต้น นั้นมีประโยชน์และมีคุณค่าต่อการทำวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเฉพาะประเด็นการเคารพและตระหนักในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้ให้ข้อมูล หมายความว่า การสะท้อนตนเองของผู้ให้ข้อมูลนั้นอยู่บนพื้นฐานที่มีได้ถูกบังคับ แต่เป็นการให้ผู้ให้ข้อมูลได้มีการเสริมพลังทางความรู้ที่เกิดจากการคิดทบทวนไตร่ตรองผ่านประสบการณ์ของตนเองที่ได้เรียนรู้มา แล้วนำมาถ่ายทอดให้สมาชิกภายในกลุ่มได้รับรู้ที่จะเป็นพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่ดีในกระบวนการวิจัย สอดคล้องกับจรรยาบรรณ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525, น. 73) ข้อ 5. นักวิจัยต้องเคารพศักดิ์ศรี และสิทธิของมนุษย์ที่ใช้เป็นตัวอย่างในการวิจัย นักวิจัยต้องไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ทางวิชาการจนละเลย และขาดความเคารพในศักดิ์ศรีของเพื่อนมนุษย์ต้องถือเป็นภาระหน้าที่ที่จะอธิบายจุดมุ่งหมายของการวิจัย แก่บุคคลที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง โดยไม่หลอกลวงหรือบีบบังคับ และไม่ละเมิดสิทธิส่วนบุคคล

โดยภาพรวมผลการใช้เทคนิคการสะท้อนตนเองในการจัดเก็บข้อมูลโดยวิธีการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview) โดยการตั้งคำถามของผู้ศึกษาซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวก การใช้เทคนิคการตั้งคำถามให้ผู้เข้าประชุมกลุ่มสะท้อนตนเอง ด้วยการถาม

“อ้ายจำได้ไหม” หรือ “อ้ายช่วยลองนึกย้อนตอนที่” เพื่อให้สมาชิกในกลุ่มสัมภาษณ์กันย้อนกลับไปในช่วงเวลาที่ผ่านมาแล้ว (Reflection-on-action) พบว่า สมาชิกกลุ่มเข้าใจในคำถามสามารถนึกย้อนกลับไปคิดทบทวนได้ตรงไปตรงมาในช่วงเวลาที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมในโครงการฯ แล้วสามารถให้ข้อมูลที่มีรายละเอียดเพิ่มมากขึ้น โดยกลุ่มที่มีขนาดเล็กจำนวน 5-8 คน ผู้ให้ข้อมูลมีความเข้าใจในคำถาม และได้สะท้อนตนเองออกมาได้ดี ทำให้ได้ข้อมูลละเอียดเพิ่มมากขึ้น และสามารถใช้ได้ทั่วถึงกับสมาชิกในกลุ่มสัมภาษณ์ เนื่องจากกลุ่มตัวอย่างเป็นกลุ่มที่มีขนาดเล็ก

แตกต่างกับกลุ่มที่มีขนาดใหญ่จำนวน 12-15 คน พบว่า เทคนิคการตั้งคำถามโดยการให้นักย้อนใจใช้ได้แต่ใช้ได้ไม่ทั่วถึง เนื่องจากจำนวนประชากรมีจำนวนมาก มีการพูดสอดแทรก และมีการพูดคุยกันเอง แต่ข้อมูลที่ได้เป็นข้อมูลที่มีรายละเอียดมากขึ้น สอดคล้องกับ Schon (1983) กล่าวว่า การสะท้อนการปฏิบัติในเรื่องการปฏิบัติงาน (Reflection-on-action) การสะท้อนการปฏิบัติ หมายถึง การคิดย้อนหลังไปสู่สิ่งที่ได้กระทำผ่านไปเพื่อค้นคว้าความรู้ความเข้าใจในขณะปฏิบัติว่าเป็นอย่างไร การย้อนกลับไปสู่ประสบการณ์ นั่นคือเป็นการรำลึกหรือให้รายละเอียดในเหตุการณ์ที่สำคัญอย่างลึกซึ้ง แล้วพิจารณาถึงความรู้สึก ซึ่งมี 2 ลักษณะ ได้แก่ การใช้ความรู้สึกช่วยพิจารณา แล้วทำการประเมินผลจากประสบการณ์ในการปฏิบัติงานที่ผ่านมา คือ การใช้สติปัญญาวิเคราะห์พิจารณาอย่างละเอียดรอบคอบ หรือการตั้งสมมุติโดยอาศัยเหตุผลเป็นส่วนประกอบร่วมกับประสบการณ์ที่ได้จากการปฏิบัติมาและความรู้ที่มีด้านอื่น ๆ มาผสมผสานความรู้ใหม่ที่ช่วยให้เกิดการแสดงความคิดอย่างมีเหตุผลที่ผ่านกระบวนการทางสติปัญญาบนพื้นฐานของกระบวนการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ได้ผ่านมาแล้ว เมื่อผู้ศึกษาตั้งคำถามถามสมาชิกกลุ่มสามารถให้ข้อมูลที่มีรายละเอียดเพิ่มมากขึ้น แต่ส่วนหนึ่งการใช้เทคนิคการตั้งคำถามโดยการให้นักย้อนใจใช้ได้ไม่ทั่วถึง เกี่ยวข้องกับเรื่องกระบวนการกลุ่มดังเช่น ถวิล ธาราโกชน (2532, น. 108-111) ได้กล่าวถึงกระบวนการกลุ่มไว้ว่า เป็นความพยายามของบุคคล ที่เกี่ยวข้องได้จัดกระทำซึ่งเป็นวิธีการนำมาใช้อย่างกว้างขวาง กระบวนการกลุ่มเป็นวิธีการวิเคราะห์การกระทำพฤติกรรมของกลุ่ม ขนาดกลุ่มไม่ว่าจะเล็กหรือใหญ่การดำเนินงานต่าง ๆ จะเป็นไปได้ดีขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการกล่าวคือ พฤติกรรมของคนในกลุ่ม เช่น พฤติกรรมของหัวหน้า พฤติกรรมของสมาชิก นอกจากนี้แล้วยังมีวัตถุประสงค์ของกลุ่มซึ่งเป็นเสมือนหัวใจของกลุ่มที่สมาชิกทุกคนต้องพยายามดำเนินการไปสู่วัตถุประสงค์นั้น วัตถุประสงค์ของกลุ่มย่อมมีผลต่อขนาดของกลุ่มด้วย เพราะกิจกรรมต่าง ๆ จะดีหรือไม่ดีขึ้นอยู่กับจำนวนของสมาชิกกลุ่ม กลุ่มที่มีขนาดเล็กทำให้แลกเปลี่ยนพูดคุยแลกเปลี่ยนกันทั่วถึง หากกลุ่มมีขนาดใหญ่สมาชิก มากเกินไปอาจทำให้มีข้อขัดแย้งทางความคิดมาก เกิดบรรยากาศในกลุ่มที่ไม่ดี มีส่วนต่อการแสดงความคิดเห็นได้ไม่ดี ทั่วถึง การใช้เทคนิคการตั้งคำถามให้สมาชิกกลุ่มสะท้อนตนเองด้วยการถาม “อ้ายคิดยังไงกับ

คำถาม” หรือ “อ้ายมีความรู้สึกยังไงบ้าง“เพื่อให้สมาชิกกลุ่มสัมภาษณ์สะท้อนตนเองโดยทันที (Reflection-in-action) พบว่าสมาชิกกลุ่มเข้าใจในคำถามสามารถ กระตุ้นให้สมาชิกกลุ่มได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการจัดสัมภาษณ์กลุ่มของผู้ศึกษาได้ดีขึ้น โดยกลุ่มที่มีขนาดเล็กจำนวน 5-8 คน ผู้ให้ข้อมูลมีความเข้าใจในคำถาม และได้สะท้อนตนเองออกมาได้ดี ทำให้ได้ข้อมูลละเอียดเพิ่มมากขึ้น และสามารถใช้ได้ทั่วถึงกับสมาชิกในกลุ่มสัมภาษณ์ สะท้อนตนเองโดยทันที ใช้ได้ดี เช่นเดียวกันกับกลุ่มที่มีขนาดใหญ่จำนวน 12-15 คน พบว่า ผู้ให้ข้อมูลมีความเข้าใจในคำถาม และได้สะท้อนตนเองออกมาได้ดี ทำให้ได้ข้อมูลละเอียดเพิ่มมากขึ้น และสามารถใช้ได้ทั่วถึงกับสมาชิกในกลุ่มสัมภาษณ์ การสะท้อนตนเองระหว่างเหตุการณ์ (Reflection-in-action) เป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นโดย อัตโนมัตินั้น คือ “คิดขึ้นมาได้ทันทีในขณะนั้น” และสามารถปรับตัวตอบสนองตามสถานการณ์ได้ซึ่งจะเกิดขึ้นโดยรู้สึกตัวและไม่รู้สึกตัว เรียกวิธีการแบบนี้ว่าการทบทวนตนเองแบบฉับพลัน Schon (1983) อาจกล่าวได้ว่า เป็นกระบวนการทางปัญญาที่เกิดขึ้นทันทีทันใด เมื่อผู้ศึกษาตั้งคำถามถามสมาชิกกลุ่ม ซึ่งสมาชิกกลุ่ม ได้เรียนรู้ร่วมกันในกลุ่มในช่วงเวลาการสัมภาษณ์กลุ่ม เป็นประสบการณ์ที่ผ่านมานาน เนื่องจากผู้ศึกษาให้สมาชิกกลุ่มสะท้อนตนเอง โดยทันที (Reflection-in-action) ในเรื่องเกี่ยวกับการจัดสัมภาษณ์กลุ่ม หลังจากเก็บประเด็นที่ศึกษาเสร็จสิ้น จึงทำให้สมาชิกกลุ่มมีความเข้าใจในคำถาม และได้สะท้อนตนเองเกี่ยวกับกระบวนการดำเนินงานของผู้ศึกษาในการจัดสัมภาษณ์กลุ่มออกมาได้ดี นอกจากนี้ยังมีปัจจัยที่มีผลต่อการสะท้อนตนเองของสมาชิกกลุ่ม เช่น เพศ ขนาดกลุ่ม สถานที่ ช่วงวันเวลา เป็นต้น ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับกระบวนการกลุ่ม (ภุริชญ์ ธีระวัฒนประสิทธิ์, 2550, น. 35) สรุปได้ว่าในกระบวนการทำงานเป็นกลุ่มนั้น ล้วนแล้วแต่มีปัจจัยต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องอันจะมีผลกระทบต่อสมาชิกภายในกลุ่มให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้ จากที่ผู้ศึกษาได้ศึกษาทบทวนงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมา พบว่า กระบวนการกลุ่มมีปัจจัยหลายด้าน เช่น ความเป็นผู้นำกลุ่ม ขนาดของกลุ่ม ลักษณะสมาชิกในกลุ่ม เวลาและสถานที่ในการจัดทำกลุ่ม และการสะท้อนตนเองด้วยวิธีการตั้งคำถาม ให้นึกย้อน (Reflection-on-action) ไม่สามารถปรับใช้ได้ตลอด ขึ้นอยู่กับจังหวะและสถานการณ์ จะเกี่ยวข้องกับสมาชิกเฉพาะบุคคลเท่านั้น